

ПОЛЬСЬКИЙ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР У КРЕМЕНЦІ (ВІД ХІХ СТ. ДО СУЧАСНОСТІ)

Анотація. Метою дослідження є аналіз та узагальнення особливостей розвитку польського освітньо-культурного простору як вдалої трансформації освітніх традицій в Кременці. Основні завдання наукової праці полягають в тому, щоб охарактеризувати діяльність Волинського ліцею як центру розвитку освіти та культури Кременця та Правобережної України ХІХ ст. і показати, як відбувалося долучення до польської культури місцевих жителів. Також розкрити роль Кременецького ліцею в Кременці як промотора польських наукових, освітніх та мистецьких тенденцій. Показати діяльність сучасної польської громади в Кременці. Методологія дослідження спирається на регіоналістичні підходи вивчення проблеми. У ході дослідження використовувались загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, порівняння). Для виокремлення основних характеристик, позитивних сторін, інновацій, історичних зв'язків використовувався SWOT-аналіз діяльності закладів освіти.

Ключові слова: польський освітньо-культурний простір, освіта, культура, Кременець, мистецтво.

POLISH EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE IN KREMENETS (FROM XIX CENTURY TO THE PRESENT)

Summary. The aim of the research is to analyze and generalize the peculiarities of the development of the Polish educational and cultural space as a successful transformation in Kremenets. The main tasks of scientific work are to characterize the activities of the Volyn Lyceum as a center for the development of education and culture of Kremenets and the Right Bank of Ukraine in the XIX century. and show how the locals became involved in Polish culture. Also to reveal the role of Kremenets Lyceum in Kremenets as a promoter of Polish scientific, educational and artistic trends. Show the activities of the modern Polish community in Kremenets. The research methodology is based on regionalist

¹ Скакальська Ірина, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Irunas@ukr.net

approaches to studying the problem. In the course of the research general scientific methods (analysis, synthesis, comparison) were used. A SWOT analysis of the activities of educational institutions was used to highlight the main characteristics, positive aspects, innovations, and historical connections.

Key words: Polish educational and cultural space, education, culture, Kremenets, art.

Кременець – центр Кременецької громади, знаходиться на території Тернопільської області, невелике місто історичної Волині, яке вперше згадується у Галицько-Волинському літописі від 1227 р. Як писав про місто великий польський поет Юліуш Словацький, який народився у Кременці:

*«Під оком пам'яті чудове рідне місто
Лежить між горами, виблискує і грає
З долини вежами, мов золоте намисто;*

Чарівне, як вночі вінками вікон сяє...» (Переклад Д. Павличка)².

Кременець наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. був багатоетнічним. Виділялися три головні етнічні групи, які своєю кількістю та діяльністю відігравали провідну роль (українці, поляки та євреї). Аналіз польського освітньо-культурного простору в Кременці є важливим з огляду на низку причин. По-перше, зміна пріоритетів міжнародної політики наприкінці XX – початку XXI століття значно піднесла роль національних культур та взаємних культурних традицій, вбачаючи в цьому міцний фундамент європейської інтеграції. Основний акцент робиться на культурному взаємообміні народів.

По-друге, польський вплив на розвиток Кременця був відчутним протягом століть. У місті збережені архітектурно-історичні пам'ятки польської культури, зокрема, руїни фортеці на Замковій горі Боні, низка будиночків, костел, музей-садиба Юліуша Словацького, корпуси Єзуїтського колегіуму, в приміщенні якого знаходився знаменитий Волинський ліцей, а на подвір'ї закладу освіти є сучасне погруддя Тадеуша Чацького, також багато відомих польських діячів поховані на монастирському (Василіанському) та польському цвинтарях. Свого часу дані пам'ятки стали свідками доленосних подій давнини в історії міста.

² Словацький Ю. Срібний міф України: Поезії. Поеми. Драми. Львів, 2005. С. 38.

По-третє, у сучасних умовах, коли Україна веде боротьбу з російським агресором та отримує допомогу світового товариства, в тому числі і колосальну підтримку від польського народу, зокрема і в освітній та науковій сферах. При цьому актуально говорити про спільні надбання в галузі освіти та культури українського та польського народів, продовжувати співпрацю у цих та інших галузях. Суперечливі питання взаємної історії варто залишити в минулому і для професійних істориків. Необхідно проводити спільні з Республікою Польщею наукові конференції, форуми, щоб ворог бачив, що культурне життя українців в умовах війни триває. Оскільки сьогодні освіта, наука та мистецтво – також своєрідна зброя.

Аналіз історіографічних джерел засвідчує певні здобутки у вивченні цієї проблеми, насамперед, краєзнавцями. Дослідниця С. Коляденко підкреслює роль навчально-матеріальної бази у науковій та методичній роботі Волинського ліцею³. В історіографії є праці біографічного характеру, які присвячені окремим молодим вченим, наприклад, В. Бессеру⁴, А. Анджейовському⁵. Інформацію щодо проведення наукових досліджень у Кременецькому ліцеї у 20-30-х роках ХХ ст. знаходимо у публікаціях Н. Оболончик⁶.

Незважаючи на значний обсяг наукових публікацій щодо зазначеної проблеми дослідження, вона залишається ще далеко не вирішеною.

У дослідженні визначено напрями розгортання діалогіки навколо векторів життєдіяльності поляків в Кременці. Насамперед, це пов'язано з навчальними закладами. Історія міста в модерну добу вирізнялася від інших міст того часу, за влучним висловом науковця Володимира Собчука, тим, що «Кременець виділявся тоді на тлі інших міст Волині

³ Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. ХХ ст.). Житомир, 2003. 136 с. С. 62–73.

⁴ Галаган О. Нові аспекти наукової спадщини Віллібальда Бессера – першого дослідника флори України (до 200-річчя його наукової діяльності в Україні). *Історія науки*. 2008. URL: <http://surl.li/cavpm>.

⁵ Шевера М. & та ін. Антоній Анджейовський. Талан і таланти відомого натураліста. Київ, 2018. 64 с. URL: <https://www.botany.kiev.ua/doc/shevera53.pdf>.

⁶ Оболончик Н. Краєзнавча робота в Кременецькому ліцеї 20-30-х рр. ХХ ст. 2010. URL: <http://surl.li/cavpu>.

скупченням людей розумової праці, що зумовлювалося, у першу чергу, розташуванням тут поважних навчальних закладів»⁷.

У 1805 р. в Кременці було відкрито Волинську гімназію (наприкінці 1818 року – ліцей), яка стала центром польської освіти і культури, проте одночасно мала колосальний вплив й на розвиток просвітницьких традицій українського народу. У Кременці сформувався потужний осередок представників польської інтелігенції, насамперед, це були викладачі Волинського ліцею. Так, Тадеуш Чацький для підняття престижу своєї освітньої школи у Кременці наполегливо старався запросити вчителів, які б відповідали вимогам її засновників⁸. Вже у підсумку основний склад кадрів, за які Кременцю міг позаздрити не один європейський університет, сформувався переважно з професорів та вихованців з Вільна та Кракова. Назву імена Стефана Зеновича, Францишека Шейдта, Віллібальда Бессера, Антонія Анджейовського, Михала Фричинського, Йоахіма Лелевеля, Евзебіуша Словацького та багатьох інших, які долучилися до формування науково-культурного «обличчя» Кременця першої третини XIX ст.

Постає питання, як польська тогочасна еліта сприяла формуванню освітньо-культурного простору. Аналіз її діяльності дозволяє виокремити декілька напрямів. Перший напрям – долучення до польської культури місцевих жителів, представників інших етнічних груп. Наприклад, окремі учителі та вихованці Волинської гімназії займалися приватним викладанням живопису. Сприяли формуванню зацікавлень мистецтвом художні виставки, які для публіки міста влаштовував викладач малювання Юзеф Пічман. Окремі вчителі та їхні вихованці зналися на організації концертів для місцевої громадськості. Безумовно, що тісні «зовнішні» культурні контакти гімназії з мешканцями міста зав'язувалися під час спільного відпочинку чи урочистостей з нагоди різних свят, які відбувалися в Кременці та на його околицях. Однією з форм дозвілля залишалися травневі рекреації

⁷ Собчук В. Історична Волинь. Північний захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. Кременець, 2017. С. 195.

⁸ Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття. Кременець, 2012. 235 с. С. 117.

(«маївки») – заміські прогулянки, які проходили гучно та з великою кількістю людей⁹. Такий спільний відпочинок сприяв духовному взаємозбагаченню українців та поляків.

При Волинському ліцеї працювала друкарня і книгарня, тому нові видання розповсюджувалися не лише на території краю, але й поза його межами. Відповідно, друковане слово долучалося до формування польського культурно-освітнього простору Кременця. Кременецьку друкарню Чацький заснував у березні 1811 р. для організації її роботи він запросив до Кременця відомого видавця з Варшави Натана Глюксберга. Відзначимо те, що книгарня у Кременці перетворилася на своєрідний літературний клуб, де обговорювалися не лише новинки видань, але й наукові та літературні проблеми¹⁰. Засідання відвідували як поляки, так й українці. Пропозиція книгарні включала видання на будь-який смак, домінуючу позицію займали підручники, наукові праці та філософські трактати.

Принагідно потрібно згадати наукові експедиції викладачів Волинського ліцею по теренах Кременеччини і їх спілкування з місцевими жителями. Так, вчитель ботаніки та зоології Волинської гімназії Віллібальд Бессер здійснював розвідки кременецьких околиць, збирав гербарії і видавав книги, його дослідження важливі для наукових шкіл Європи¹¹. Він таким чином пропагував Кременець та його освітній заклад. Візитівкою і місцем відпочинку кременчан та гостей міста став ботанічний сад, закладений викладачем гімназії Ф. Шейдтом, а його справу продовжив Віллібальд Бессер.

Для повної характеристики польського освітньо-культурного простору Кременця у згаданий час необхідно зазначити, що важливу роль у цьому відіграло мистецтво. Як стверджує Уршуля Маковська,

⁹ Прищепя О.П. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України, м. Київ, 2020. С. 157.

¹⁰ Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття. Кременець, 2012. 235 с. С. 116.

¹¹ Грембецька В. Ботаніка в Кременці: люди, навчання, дослідження. *Волинські Афіни*. 1805–1833: Зб. наукових праць, Тернопіль, 2006. С. 179.

«артистичне середовище творили викладачі гімназії, які викладали «приємні науки» та здібні учні, а також живописці й графіки, що перебували тут протягом тривалого часу або гостювали»¹². Авторка також відзначає, що багатьох митців до Кременця приваблювала інтелектуальна й творча атмосфера міста.

Таким чином, польський освітньо-культурний простір Кременця першої третини XIX ст. визначав Волинський ліцей, який мав славу Волинських Афін.

У першій третині XX ст. Кременець знову стає центром активного культурного і комунікативного спілкування українців та поляків у Кременці. Адже у 1920 р. було відкрито Кременецький ліцей, який становив окремий навчальний округ в системі освіти Польщі. До Кременця повертається слава осередку освіти і культури XIX ст. Відкриття ліцею мало важливе значення не лише для Кременця, а й для всієї Волині. Передусім, на нього покладались завдання подолати малоосвіченість і неписьменність місцевого населення. У самому указі про відкриття проводилася паралель між ліцеєм XIX ст. та новоствореним закладом. Це також узгоджується з прагненням польської влади довести успадкування Кременецьким ліцеєм слави «Волинських Афін». Спеціально для цього новим польським культурно-освітнім центром було обрано Кременець.

Відзначимо те, що Кременецьким ліцеєм було створене потужне наукове середовище, насамперед це діяльність Волинського наукового інституту в структурі ліцею. Він був створений на з'їзді представників польських наукових товариств та університетів у 1938 р. в Кременці. Новостворена організація поставила такі завдання: проведення наукових досліджень Волині й суміжних земель і їх публікація та поширення знань про Волинь. Передбачалося створення центру документації (фотографії, матеріали археологічних розкопок, документи з історії Волині та інше), а також робота секцій: гуманістичної, етнографічної, економічної, фізико-географічної та господарської. Планувалося проведення наукових експедицій з вивчення історії Волині, видання

¹² Маковська У. Мистецтво в Кременці в першій половині XIX століття. *Волинські Афіни. 1805–1833: Зб. наукових праць*, Тернопіль, 2006. С. 137.

історичного атласу, енциклопедій. Початок Другої світової війни припинив його діяльність. Наукова діяльність також була зосереджена при Кременецькому музеї створеному при ліцеї.

Ліцеєм був започаткований друк низки журналів, наприклад, «Nasz Widnokrąg», який виходив у друкарні ліцею в 1925–1936 рр. У часописі велася хроніка ліцею, в якій фіксувались практично всі події з життя закладу, його учнів та викладачів.

Найважче встановити роль мистецтва у формуванні польського культурного простору у Кременці в першій половині ХХ ст. Насамперед, треба відзначити проведення художніх пленерів. Зокрема, краківські художники, які на запрошення Кременецького ліцею вперше побували у місті на художніх пленерах у 1935 р., затвердили Кременець своїм постійним місцем мистецьких з'їздів. Це зроблено було не випадково, у такому рішенні зіграла роль історична привабливість міста. Серед митців назвемо талановитих осіб, таких як Мар'яна Внук, Владислав Старинський, Чеслав Ржепінський, Станіслав Осостович, Ян Євстахій Васільковський, Гелена Заремба. До речі, частина з них залишилась на постійне місце проживання у Кременці і стали викладати образотворче мистецтво в художній студії. Таким чином, у 30-х роках ХХ ст. Кременець став відомий як значний малярський польський мистецький простір, де щорічно під час пленерів цілком ймовірно перебувало від 40 до 70-ти художників¹³.

Кременецький ліцей, який став ключовим у формуванні мистецьких традицій регіону, в структурі якого діяли професійні навчальні заклади художнього напрямку – мав пропольське спрямування. І тут необхідно відзначити той факт, що співпраця польської та української еліти найбільше проявлялась в галузі мистецтва. Це спільні експозиції картин, виступи тощо. Та й українська публіка відвідувала польські мистецькі заходи та була їх поціновувачем. Наприклад, у 20-30-х рр. ХХ ст. на Волині часто проходили виставки картин. Наприклад, 1934 р. виявився для кременчан надто насиченим у мистецькому плані, жителі не встигали висловити враження від продемонстрованої

¹³ Julia Janczuk/ Юлія Янчук Wpływ artystycznego życia Krzemieńca na kształtowanie postawy i charakter twórczości Rościława Główko (1927–1990). Proces edukacyjny. Wydawnictwo Naukowe UP. 2010. С. 154

кращої художньої фотографії, як одна за одною відбувались малярські презентації. Зокрема, у 1934 р. в Кременці відбулася одна із найскандальніших кременецьких мистецьких виставок 1930-х рр.¹⁴. Про неї багато писала преса, тим не менше вона відбулася.

Таким чином, як бачимо, на Волині центром польської освіти, науки, культури знову стає навчальний заклад – Кременецький ліцей.

Характеризуючи вже кінець ХХ ст. поч. ХХІ ст., можемо більше розвинути тему освітньо-культурного простору. Так, дослідник Дж. Кін пропонує типологію публічних сфер: «По-перше, мікро-публічні сфери, що охоплюють десятки, сотні, інколи тисячі учасників, які взаємодіють переважно на суб-державному рівні. Іншими словами, мікро-публічні сфери – це спеціалізовані невеликі середовища, об'єднання за інтересами, молодіжні угруповання, різного роду «тусовки», гуртки, товариства тощо»¹⁵. Таким мікро-середовищем польської освіти та культури в сучасному Кременці став обласний літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького та Товариство польської культури ім. Юліуша Словацького, що діє в місті з 1989 р.

Відкриття згаданого музею було значною культурною подією в житті польського та українського народу. Великий вклад у відновлення родинної садиби Словацьких внесло Міністерство культури і національної спадщини Республіки Польщі, профінансувавши усі реставраційні роботи та створення музейної експозиції¹⁶. У період незалежності України з 1998 р. на базі музею-садиби Юліуша Словацького проходить традиційний Діалог двох культур. Минулоріч він проходив камерально, не так гучно, бо була загроза епідемії коронавірусу. Захід був присвячений музеям. Проте найголовніше, що Діалог двох культур є традиційною візитівкою Кременця і польської спільноти в місті.

У спадкоємниці навчальних закладів Кременця, що діяли в теперішніх корпусах Кременецької обласної гуманітарно-

¹⁴ Панфілова О. Г. Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років ХХ ст. : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 208 с. С. 52.

¹⁵ Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. Пер. з англ. О. Гриценка. Київ : К.І.С., 2000. 192 с. С. 56.

¹⁶ Музей Юліуша Словацького «Година роздумів». Путівник. Кременець, 2008. С.6.

педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, також проводяться наукові, освітні, мистецькі заходи, які є свідченням українсько-польської співпраці. Наприклад, збірник наукових праць «Волинь ХХ століття в українській і польській історіографії» за редакцією професора Генріха Стронського та за сприяння Фундації «Допомога полякам на Сході» містить статті як українських, так і польських учених, які розкривають різні аспекти історії Кременця та Волині упродовж ХХ століття¹⁷. Видатною подією в історії Кременця у січні 2022 р. в контексті українсько-польських відносин стали урочисті заходи вшанування Павела Гіжицького, будівничого Єзуїтського колегіуму та історичного середмістя Кременця. В урочистостях з польської сторони взяли участь віцеконсул Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку Тереза Хрущ, представники польської спільноти Кременця.

Неодноразово учні та випускники польських ліцеїв щоліта приїжджають до Кременця, працюють волонтерами для впорядкування могил на польському та монастирському (Василіанському) цвинтарі. Випускники ліцеїв імені Юліуша Словацького з Польщі у 2021 р. підготували та видали оригінальний путівник по Кременцю з окремих історій, пов'язаних з певними локаціями. Його презентація відбувалася в музеї довоєнної фотографії Кременця для громади міста.

Підсумовуючи, зазначу, що дослідник О. Гриценко, змальовуючи модель культурного простору, зауважує, що «культура будь-якого суспільства існує в матеріальному часопросторі, її продукти (тексти культури) творяться й споживаються реальними людьми, але вона включає також безліч нематеріальних елементів – образів, ідей, символів, вартостей, патернів поведінки тощо»¹⁸. Тому можемо стверджувати, що спадщина освітньо-культурного простору є значною, це є творчість польських письменників, які пов'язані з Кременцем. Наприклад, Юліуш Словацький, Тимко Падура (поет, фольклорист)

¹⁷ Волинь ХХ століття в українській і польській історіографії. Зб. наукових праць. Кременець, 2021. 264 с.

¹⁸ Гриценко Олександр Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с. С. 58.

та інші. Із Кременця, як осередка польських романтиків, вийшов родоначальник польського романтизму Антоній Мальчевський.

Таким чином, історичний досвід освітньо-культурного розвитку та створення польського простору в Кременці виявився корисним для спільного взаємозбагачення народів і наштовхує на думку про необхідність продовження українсько-польської співпраці на новому рівні. Діалог і толерантність заслуговують на особливу увагу в контексті мультикультурної взаємодії наших народів. Зазначимо, що Клію розпорядилась таким чином, що значна частина подій, які відбувалися протягом століть на території Кременця, входять до літопису як України, так і Польщі, і є історією обох народів.

Список літератури

- Волинь ХХ століття в українській і польській історіографії : Зб. наукових праць. Кременець, 2021. 264 с.
- Галаган О. Нові аспекти наукової спадщини Віллібальда Бессера – першого дослідника флори України (до 200-річчя його наукової діяльності в Україні). *Історія науки*. 2008. URL: <http://surl.li/cavrpm>.
- Грембецька В. Ботаніка в Кременці: люди, навчання, дослідження. *Волинські Афіни*. 1805–1833 : Зб. наукових праць, Тернопіль, 2006. С. 179.
- Гриценко Олександр Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування : монографія. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с.
- Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / пер. з англ. О. Гриценка. Київ : К.І.С., 2000. 192 с.
- Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. ХХ ст.). Житомир, 2003. 136 с.
- Маковська У. Мистецтво в Кременці в першій половині ХІХ століття. *Волинські Афіни*. 1805–1833: Зб. наукових праць, Тернопіль, 2006. С. 137.
- Музей Юліуша Словацького «Година роздумів». Путівник. Кременець, 2008.
- Оболончик Н. Краєзнавча робота в Кременецькому ліцеї 20-30-х рр. ХХ ст. 2010. URL: <http://surl.li/cavpui>.
- Панфілова О.Г. Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років ХХ ст : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 208 с.
- Прищепа О. П. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) : дис. докт.

- істор. наук : 07.00.01 – історія України ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2020.
- Словацький Ю. Срібний міф України: Поезії. Поеми. Драми. Львів, 2005. 304 с.
- Собчук В. Історична Волинь. Північний захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. Кременець, 2017.
- Julia Janczuk / Юлія Янчук Wpływ artystycznego życia Krzemieńca na kształtowanie postawy i charakter twórczości Rościława Główko (1927–1990). Proces edukacyjny. Wydawnictwo Naukowe UP. 2010.
- Шевера. М. & та ін. Антоній Анджейовський. Талан і таланти відомого натураліста. Київ, 2018. 64 с. URL: <https://www.botany.kiev.ua/doc/shevera53.pdf>.
- Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття. Кременець, 2012. 235 с.